

**ФЕНОМЕН «СКВОТИНГУ» ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ
КРЕАТИВНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ**

Антоненко Ігор Володимирович,
старший викладач
Київський національний університет
технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Анотація: У статті розглядається феномен сквотингу, який отримав сьогодні достатнього поширення в багатьох країнах. Вивчення причин виникнення і процесу становлення сквоттерства дозволяє стверджувати, що в сучасній Україні існує досить сприятливе середовище для розвитку даного явища.

Ключові слова: креативна індустрія, сквотинг, арт-кластери, хаби, арт-інкубатори, автономний простір

У країнах Європейського союзу креативні індустрії вже багато років є прибутковим сектором економіки. Вони сприяють розвитку міст і країн в цілому, також отримуючи значну підтримку і інвестиції від державних, міських та загальноєвропейських програм. В Україні креативний сектор тільки починає зароджуватися, переважно тримаючись на приватних інвестиціях. Незважаючи на відсутність у вітчизняному законодавстві визначення креативних індустрій, на практиці успішно просувається їхня концепція від стратегічного планування міст до підтримки розвитку соціальної інфраструктури в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ). Відзначимо, що в доповіді ООН під «креативними індустріями» розуміють сукупний цикл створення, виробництва і розповсюдження товарів і послуг, заснованих на креативності та інтелектуальному капіталі [1, с. 4]

Вже в 1998 р. в креативних індустріях у всій Європі працювало близько п'яти відсотків населення, і ця цифра постійно зростала. При цьому три чверті загального обороту від творчих індустрій в Європі генерується в п'ятірці країн ЄС Великобританії, Франції, Іспанії, Німеччини та Італії [2].

У 2012 р. рівень відсоткового вмісту в економіці креативних індустрій Великобританії виріс на 10%, випередивши інші галузі. У цій сфері налічується 1,68 мільйона робочих місць, що становить 5,6% від загальної кількості в країні. У 2012 р. креативна економіка Великобританії оцінили в £ 71.4 млрд. У період з 2009 по 2011 роки вартість експорту послуг з творчих індустрій збільшилася на 16,1% – в порівнянні зі збільшенням на 11,5% загального обсягу експорту послуг Великобританії [2].

За підходом британського уряду під «креативною індустрією» слід розуміти сукупність видів економічної діяльності, область творчого підприємництва (засоби масової інформації, кінематограф, музична діяльність, розробка програмного забезпечення, наукові дослідження та інші види діяльності культури), де зайнята значна частина творчих працівників, результати праці яких залежать від постійного впровадження інновацій [3, с. 42].

У 2012 р. частка креативних індустрій (до якої відноситься кіновиробництво, музичний бізнес, культурні заходи і т.п.) Великобританії зросла на 10%, таким чином випередивши інші галузі економіки. У цій сфері налічується 1,68 мільйона робочих місць, що становить 5,6% від загальної кількості в країні. У 2012 р. креативну економіку Великобританії оцінили в £ 71.4 млрд. У період з 2009 по 2011 роки вартість експорту послуг з творчих індустрій збільшилася на 16,1% – в порівнянні зі збільшенням на 11,5% загального обсягу експорту послуг Великобританії.

У 2010 р. близько 240000 бізнес-організацій на території всієї Німеччини були сконцентровані в культурній сфері та креативних індустріях. В результаті – загальний товарообіг від їх діяльності становив близько 137 млрд. євро і близько 720 тис. людей були забезпечені постійною роботою. Якщо вважати

фрілансерів і приватних підприємців, зайнятих в цій галузі, цифра досягне одного мільйона. До порівняння, у 2009 році в Німеччині частка ВВП культурних і креативних індустрій становила 2,6%, автомобільної промисловості – 2,3%, машинобудування – 2,7% [2].

У сучасному світі істотну частку креативної економіки становить творча діяльність, яка відбувається в арт-кластерах, хабах і арт-інкубаторах, які найчастіше розташовані в ревіталізованих приміщеннях колишніх промислових зон або в залишених будинках. Деякі з цих просторів утворилися на місці колишніх сквотів. Найбільшим європейським сквотом вважається берлінський «Кепі». Сквотом будівля стала після падіння Берлінської стіни і масового переїзду східних німців до Західного Берліна. Спорожнілий будинок окупували сквоттери, і в підсумку все вилилося в тривале протистояння автономів і влади: при спробах виселення постояльців, жителі будують барикади, а біля дверей під'їздів починають чергувати панки [8, с. 25].

Слово «сквот» походить від англійського терміна «squatting», що означає самозахоплення населених будівель, зазвичай покинутих власниками. Ідейними попередниками сучасних сквотерів багато хто вважає дигерів – спільноти селян епохи англійської буржуазної революції, які розглядали приватні землі, як незаконно захоплені, і закликали обробляти їх на колективних засадах. Політизовану форму сквоттерство знайшло в епоху розквіту хіпі і зародження феномена контркультури. Захоплені будівлі і території почали використовувати не тільки для реалізації житлової стратегії, але і для створення в них автономного соціокультурного простору [4].

Остаточно сквотинг оформлюється в середовищі автономізму – соціальних лівих рухів і теорій. Для нового покоління сквоттерів захоплення будівель було формою боротьби. Вони прагнули створити автономний простір, який був як житлом, так і соціальним і художнім центром [5, с. 68].

Громадські погляди учасників сквоттерського руху варіювалися, виходячи з індивідуальності кожної особистості і колективу. Але в цілому вони тяжіли до анархічної моделі, і на прикладі автономної громади у вигляді сквоту, в якому

немає ніякої верхньої влади, демонстрували, що суспільство повинно представляти собою вільні союзи вільних громад і вільних виробничих груп або арт-ілей, що виникають на засадах взаємного договору, і які дозволяють можливі суперечки між собою не шляхом насильства, а шляхом третейського суду» [6, с. 136]. Основною функцією сквоттерства було надання простору: по-перше, для проживання людей, а по-друге, для реалізації творчого та політичного потенціалу учасників руху [7, с. 5].

Рис. 1. 1. Сквот «Тахелес», м. Берлін;

2. Сквот «RampART», м. Лондон; 3. Сквот по вул. Rivoli, м. Париж

Голландський дослідник Ханс Прайт в статті «Squatting in Europe», структурує процес сквотингу, називаючи типи самовільного заселення приміщень [9, с. 1]. Він виділяє сквотинг, як житлову необхідність – будинки заселяються бездомними людьми. *Підприємницький* – люди створюють в захоплених будівлях недорогі бари або клуби. У разі *кооперативного* сквотингу незаконне захоплення використовується як тактика для протидії владі зі знесення будівель (іноді і цілих кварталів) або їх нераціонального використання. Так, в 2000 р. в Нідерландах група активістів захопила військовий форт Pannerden, перешкоджаючи його перебудові в готель. На території форту сквоттери організували музей, робочі місця для художників і регулярні екскурсії для відвідувачів. *Політичний сквотинг* виступає платформою для прихильників лівої ідеології. У переважній більшості це анархісти, які виступають автономними, незалежними групами. Їх повсякденне життя є низовою політикою сучасних протестних рухів, які називаються «Grassroots». Найчастіше при захопленні будівлі вони висувають вимоги зі створення громадського (художнього) центру замість передачі протестного

об'єкта в приватну власність. Сквоттери займають не тільки будинки, але і казарми, занедбані складські приміщення, фабрики, зруйновані церкви і промислові зони. У багатьох з них починається бурхливе культурне життя. Наприклад, анархічний польський сквот «De Centrum» – це «будинок для таких груп, як «Анархістська Федерація», «Радикальна Антифашистська Дія», «Їжа Замість Бомб», «Анархістський Чорний Хрест» [7, с. 27]. Дослідник протестних рухів Джордж Катсіфікас називає цей феномен «деколонізацією повсякденності», вважаючи, що «безпосередньо тут і зараз» автономісти показують ефективність «прямої дії», справедливість горизонтальних зв'язків, можливість реалізації утопії. Автономісти надзвичайно мобільні – в короткий термін вони здатні організувати свої розрізнені групи в потужну ударну силу, здатну «розтрити повсякденність» [10, с. 15]. Правила гуртожитку в сквотах будуються на принципах консенсусу і прямої демократії на протигагу правовим актам, на яких будується життя в державі. Деякі з сквотів не витримують протистояння з приватними власниками і припиняють своє існування, але найчастіше вони переростають в щось більше, наприклад, отримують легальний статус, перетворюючись в культурні центри або креативні хаби. Так з'явилася датська «Христианія»; один з провідних нічних клубів в Амстердамі «Paradiso»; лондонський «RampART»; міланський «Leoncavallo», де відбуваються театральні вистави і джазові концерти; берлінський "Тахелес" і "Кьоп"(Рис. 1). На території колишнього Радянського Союзу це ціла республіка «Ужупіс» у Вільнюсі [2].

Сквотинг в СРСР з'явився в 80-х роках минулого століття у великих мегаполісах. Міська інфраструктура розвивалася, а у влади не вистачало ресурсів стежити за занедбаними і старими будівлями. На відміну від Заходу, радянський сквотерський рух не був політично активним і переважно займався андерграундною творчою діяльністю. Порожні будівлі використовували під майстерні діячі альтернативного мистецтва [11, с. 154-160]. Тоді утворилися передові художні течії і з'явилися пітерські «нові художники», московські концептуалісти, соц-арт та ін. В Україні сформувалася так звана «південна

альтернатива» московському концептуалізму (термін, що з'явився в 1988 р.), українська «нова хвиля», що з легкої руки Л. Бажанова отримала визначення, як «необарокова школа трансавангардного спрямування». Перші сквоти виникли в Москві – в Фурманому провулку, в Києві наступного року – по вул. Паризької комуни, 12А (тепер Михайлівська), де сформувався кістяк майбутнього найвідомішого сквоту «Паризька комуна» [12].

У 1990 р. на вул. Олегівській утворився сквот з групи художників «Холодний ВЕЛ», що пізніше був перейменований в «FGE» (Fiction Gallery Expedition). У 1994 р. виник сквот «БЖ-АРТ» (від назви вулиці Велика Житомирська, чільне місце там обіймав відомий український художник Матвій Вайсберг). Будинок спеціально переобладнали під майстерні і галерею, влаштовували вечірки і концерти.

**Рис. 2. Сучасні сквоти м. Києва: 1. - «Хаятт»;
2. - «Садок»; 3. - «Arksquat»**

У новітній час в Києві також виникали сквоти (Рис. 2), наприклад в 2013 р. «Хаятт», який став об'єднуючим фактором групи художників «ЙОД», які створювали політичне мистецтво. Але в 2016 р. з будівлі біля готелю «Хаятт» всіх виселили, тому що перебувати в ній стало небезпечно. «Садок» – єдиний в Києві діючий арт-сквот, де розміщені майстерні Д. Шумихина, К. Бучацької, А. Золотарьова та ін. Деякі художники прийшли сюди з «Хаятта». «Arksquat» – сквот-одноденка, який проіснував всього два місяці на вул. Васильківській. У 2017 р. його випросили у власників організатори «Гогольфесту» для проведення фестивалю, після чого будинок пішов під знесення. «Squat 17b» – найвідоміший київський сквот (Рис. 3), який згодом перетворився в кафе по вул. Терещенківській, 17Б, і в якому часто відбуваються різноманітні «івенти» – від розпродажів до діджей-сетів [13].

Рис. 3. Сучасні сквоти м. Києва - «Squat 17b»

Паралельно сквотинг розвивався в Прибалтиці. Згаданий вище «Ужупіс» на початку 1990-х був депресивним і занедбаним районом, в якому розміщувалася трикотажна фабрика "Вілія" і завод електролічильників. Біля річки Вільняле був організований сквот, який в подальшому перетворився в інкубатор мистецтв "Будинок над річкою». Сквот став центром тяжіння для місцевої богеми і дав поштовх до розвитку всьому району. У місцевому кафе "Ужупіс» виникла ідея майбутньої Республіки. У квітні 1997 р. район оголосив свою незалежність, і з тих пір тут є власний президент, прем'єр-міністр і конституція. Згодом цілеспрямована діяльність громади перетворила «Ужупіс» в центр творчих індустрій. Протягом багатьох років він природним чином трансформувався, і в кінцевому підсумку цілий район перетворився у великий креативний кластер. Його вплив на культурне, економічне і соціальне життя вийшов за межі самої Литви. В арт-інкубаторі в даний час облаштовано близько 10 тис. кв. м. креативного простору; тут розташовані Вільнюська академія мистецтв, приватні школи, галереї та виставкові центри; діють п'ятдесят різних бізнесів, працює понад 300 представників творчої сфери. Щорічний дохід цієї креативної індустрії становить шість мільйонів євро [2].

Найбільшим європейським сквотом вважається берлінський «Кепі». Сквот являє собою панк-гуртожиток, розмальований графіті і обвішаний чорно-червоними прапорами. Сквотом будівля зробилася після падіння Берлінської стіни і масового переїзду східних німців до Західного Берліна. Спорожнілий будинок збиралися знести, але його вчасно окупували сквотери. У підсумку все вилилося в чверть вікову історію боротьби автономів і влади: при спробах останніх виселити поселенців, мешканці озброюються, двір барикадується, а біля дверей під'їздів чергують панки [8, с. 25].

Таким чином, кожен існуючий сквот є реалізованою утопією, спробою створити модель гуртожитку, не сумісну зі світом тотального відчуження і споживання. Сквотерському руху характерно якесь різноманіття, як в складі його представників, так і в ідеології, але всім їм властива загальна риса – опозиція державі, яка виражається в прагненні до самоврядування [11, с. 154-160]. У той же час модель перетворення занедбаних промислових об'єктів в окремих містах України була більш успішною, стала бізнесом і тепер має назву "ревіталізація", тобто оновлення. Ентузіасти або орендують частину колишнього виробництва і організують там якийсь бізнес, наприклад, клуб (як «Closer» на території стрічкоткацької фабрики на Подолі). Або власник вкладає інвестиції і перетворює підприємство у багатофункціональний «Creative Hub» – в організацію, що використовує свою площу та інфраструктуру для «нетворкінгу», організаційного та бізнес-розвитку в сфері культури і творчих індустрій (колишній ДШК на лівому березі Києва, арт-завод «Платформа», де проводяться фестивалі вуличної їжі, діє коворкінг і проходять концерти) [7]. В Івано-Франківську в 2017 р. створили інноваційний центр на базі старого заводу «Промприлад», який випускав лічильники і продукцію для нафтової і газової промисловості. Зараз цей кластер працює на перетині чотирьох напрямків розвитку регіону: нової економіки, урбаністики, сучасного мистецтва та освіти. Інвестори одночасно вкладають кошти в соціальний вплив на регіон і повертають інвестиції у вигляді дивідендів. У Києві, в будівлі колишньої стрічкоткацької фабрики – одного з найстаріших підприємств легкої промисловості України – вже сім років працює арт-центр «Closer». Сьогодні він є не тільки одним з головних техно-клубів Східної Європи, а й мультикультурною локацією, в якій знаходяться незалежна радіостанція «20ft Radio», андеграундний «PostPlayТеатр», виставковий простір, вініловий магазин «Closer Record Store», тату-салон «Euthanasia Sport», коворкінг «Sofa Store» і т.д. [14].

Інша модель, подібна «Ужупісу», коли діяльність громади перетворює сквот в центр творчих індустрій, а уряд, влада і ЄС підтримують і стимулюють

розвиток креативного сектора економіки – поки недосяжна в Україні. У нас такі проекти можна реалізувати хіба що за кошти приватних інвесторів, зацікавленість яких виникає лише в разі комерційної вигоди. У Києві досі не існує міської програми з розвитку креативних індустрій, хоча креативний сектор економіки має велику додану вартість і є одним з факторів розвитку міста. Мова йде не стільки про фінансову підтримку (хоча прозоре «грантове» фінансування може істотно допомогти на старті певних проектів), скільки про полегшення доступу активістів і культурних менеджерів до просторів, де можна розвивати креативний сектор. Йдеться про будівлі і відкриті майданчики, які належать місту, але не функціонують і залишаються порожніми. Єдиним успішним прикладом співпраці між владою (не міською, а державною) і культурним бізнесом можна назвати київський ВДНГ. Більшість же інших ініціатив зустрічають непереборний бюрократичний опір.

Висновки. У сучасному світі істотну частку креативної економіки становить творча діяльність, яка відбувається в арт-кластерах, хабах і арт-інкубаторах, які часто розташовані в ревіталізованих приміщеннях колишніх промислових зон або залишених будинках. Деякі з цих просторів утворилися на місці колишніх сквотів. Сквотинг в СРСР з'явився в 80-х роках минулого століття у великих мегаполісах, таких як Москва і Київ. На відміну від Заходу, радянський сквотерський рух не був політично активним і в основному займався андерграундною творчістю. У Прибалтиці в результаті цілеспрямованої діяльності сквот «Ужупіс» перетворився в центр творчих індустрій, вплив якого на культурну, економічну і соціальне життя вийшов за межі Литви. У країнах Євросоюзу креативні індустрії вже багато років є прибутковим сектором економіки, отримуючи підтримку від європейських програм. В Україні креативний сектор тільки починає зароджуватися, переважно тримаючись на приватних інвестиціях. У той же час модель перетворення занедбаних промислових об'єктів під арт-інкубатори в окремих містах стає бізнесом і успішно функціонує, але тримається цей рух виключно

на ентузіастах. Модель, подібна «Ужупісу», коли сквот перетворюються в арт-інкубатори при підтримці влади і ЄС, поки недосяжна в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Creative Economy Report 2008. The challenge of assessing the Creative economy: towards informed policy-making. – United Nations, 2008. – P. 4.

2. Салий Ю., Кайдан Т. Від сквотів до хабів: звідки береться креативна економіка URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2015/10/21/202073/> (дата звернення: 03.11.2020)

3. Лошковська Х.С. Парадигмальний підхід до визначення індексної моделі креативності/Х.С. Лошковська // Бізнес Інформ. – 2015. – №5. – С. 41-45.

4. Назаров Д. Общее дело: как появился сквоттинг, каким он бывает и почему снова актуален сейчас. – URL: <http://www.furfur/culture/culture/179301-squat> (дата звернення: 02.11.2020)

5. Рябов П. Краткая история анархизма / П. Рябов. – Краснодар: Красное и черное, 1995. – 210 с.

6. Кропоткин П. А. Анархия: Сборник / Сост. и предисловие Р. К. Баландина / П. А. Кропоткин. – М. : Айрис-пресс, 2002. – 576 с.

7. Москвин А. С. Феномен субкультуры сквоттеров / А. С. Москвин. – Киров, 2011. – 57 с.

8. Херрманн Ф. Радикальные молодежные движения Германии / Ф. Херрманн // «Неприкосновенный запас». – 2008. – № 5 (61). – С. 25-34.

9. Pruijt Н. Squatting in Europe URL: <https://secure-web.eur.nl/fsw/staff/homepages/pruijt/publications/sq-eur> (дата звернення: 03.11.2020)

10. Катсификас Дж. Ниспровержение политики. Европейские автономные социальные движения и деколонизация повседневности / Дж. Катсификас. – Волгоград: Перемена, 2002. – 158 с.

11. Васильева И. А. Феномен сквоттинга как одна из форм проявления автономизма (на примере стран Европы) / И. А. Васильева // Актуальні

проблеми політики зб. наук. пр. / НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса: Фенікс, 2015. – Вип. 56. – С. 154-160.

12. Циба Г. Соловьёв А. «Матч-пойнт 88». Вспоминая Перестройку URL: <https://artukraine.com.ua/> (дата звернення: 08.11.2020)

13. Сидорук Н. Вне закона: краткая история киевских сквотов. – URL: <https://nashkiev.ua/zhurnal/rastouschiy-gorod/v-iskousstve-i-vne-zakona-kratkaya-istoriya-kievskih-skvotov.html> (дата звернення: 22.01.2021)